

BORZA BEÁTA ZITA

Alkotmányjogi Tanszék

Témavezető: dr. Kukorelli István egyetemi tanár

KISZOLGÁLTATOTT MÉLTÓSÁG

Vázlat a bentlakásos intézmények lakóinak alapjogi helyzetéről

I. Bevezető

Vajon lehetséges-e az *egyenlő emberi méltósághoz való jog* klasszikus értelmezése alapján megítélni egy tartósan bentlakásos intézmény (idősek otthona, értelmi fogyatékosokat ellátó intézmény, pszichiátriai otthon) működésének jogszerűségét, szakszerűségét, egyáltalán létjogosultságát? Vajon lehetséges-e különbséget tenni a zárt intézmények falain belül zajló élet és a kinti világban való mindennapok között? És persze szükség van-e olyan nagy létszámú, zárt intézményekre, amelyekben az ott élők szükségleteit kielégíti az intézmény funkcionális működése, azonban az emberi mivolt alapigényeinek figyelembe vétele már fel sem merül? Rövid írásomban azt a hipotézist szeretném alátámasztani, hogy a bentlakásos intézményekben élő emberek tekintetében az egyenlő emberi méltósághoz való jog érvényesülése paradoxon. Sőt, álláspontom szerint ezekben az intézményekben zajló élet alapvetően nélkülöz minden, az egyenlő emberi méltósághoz való joggal összefüggő normát, morális értelmezést, és ezzel összefüggő alapjogi szempontú keretet pusztán azért, hogy a működés mechanizmusa zavartalanul jogszerű legyen.

Számos alkalommal értelmezte az alapjogi biztos a különböző rászoruló társadalmi csoportokat is érintő alkotmányjogi megalapozottságú garanciák összefüggéseit, az alapjogok jelentőségét a szociális és/vagy egészségügyi ellátások különböző fokain. Az egész ellátó rendszer helyzetét az intézményekben élő idősek, fogyatékosok, betegek, és az ott dolgozó szakemberek szemszögéből, átfogóan csupán két alkalommal, amikor az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézetet (OPNI) 2007-ben egy gyors intézkedéssel bezárták, valamint amikor a Szentgotthárdi Pszichiátriai Betegek Otthona működését kellett átvilágítani a belső struktúra és a kitagolás tekintetében – a CRPD¹ tükrében. A figyelmes értelmező számára ezekből a *Jelentésekből*² az következik

¹ *Convention on the Rights of Persons with Disability* (CRPD). A Fogyatékosokkal élő Személyek Jogairól szóló Egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv, kihirdette a 2007. évi XCII. törvény.

² Ld: az OBH-2464/2007., az AJB-3536/2009. valamint az AJB-228/2010., AJB-457/2012. számú és

egyebek mellett, hogy kellően strukturált környezet híján, sem a lakók nem kapnak megfelelő ellátást, sem a szakszemélyzet nem marad a szakmában. Ezt az egyszerű összefüggést fordították le a *Jelentések* készítői az alkotmányjog nyelvére, és fogalmazták meg az Alkotmánybíróság korábbi érveire zsinórmértékként támaszkodva, hogy sérül az egyenlő emberi méltósághoz való jog akkor, ha például büntetésből egész nap pizsamában kell maradni a lakónak a házirend szabályainak megszegése miatt,³ vagy az egészséghez való jog, ha egy meghatározott ellátás hozzáférhetetlen a rászorulóknak számára, mert vagy nincs is, vagy mert egészen egyszerűen elérhetetlen.⁴

Az ombudsmani vizsgálatok tapasztalatai szerint a fogyatékos, az idős vagy éppen a beteg emberek számára az alapjogok teljes körű gyakorlása nem akadálymentes. A társadalmi befogadás és elfogadás mértéke jelentősen befolyásolja a társadalmi részvételüket, a részvételt magát a közösségi dimenzióban. Nem a bentlakásos intézményekben, nem elkülönített iskolában vagy egy intézmény szőnyegszövő műhelyében értelmezzük a részvételt, hanem a jogállami működésbe történő valódi beleszólást tekintjük annak. Az Alaptörvény több helyen is tartalmaz rendelkezéseket a fogyatékosokkal élő személyekről, a rászorulókról vagy elesettekről,⁵ és sok tekintetben természetes dolog az emberi méltóságot, vagy az esélyegyenlőségi szabályokat, vagy akár az intézményes védelem szakaszait felhívni.⁶ Az alapjogi megközelítés értelmében a fogyatékosokkal élőkre, de bárki másra is tekintettel az ember emberi mivoltának lényege az érinthetetlen egyenlő emberi méltóság. Ez lehet az egyedüli értékelhető intézményvédelmi kiindulópont. Az Alkotmánybíróság úgy fogalmazott, hogy „...a méltóság az emberi élettel együttjáró minőség, amely oszthatatlan és korlátozhatatlan, s ezért minden emberre nézve egyenlő. [...] Emberi méltósága és élete mindenkinek érinthetetlen, aki ember, függetlenül fizikai és szellemi fejlettségétől, illetve állapotától, és attól is, hogy emberi lehetőségeiből mennyit valósított meg, és miért annyit.”⁷ Sólyom László szerint pedig: „Az életek egyenlőségét a méltóság garantálja”.⁸

Az állam alapvető kötelezettsége polgárainak egyenlő méltóságát tiszteletben tartva, az arra rászorulókat pedig külön eszközökkel hangsúlyozva, esélyeket teremteni. Az emberi méltósághoz való jognak tehát általános személyiségvédelmi szerepe van, amelynek egyes aspektusai alapján az ún. előnyben részesítés elve dominál. A bentlakásos intézményekben élő ember életét befolyásoló jogi instrumentumok minősége pedig kifejezetten igényli a folyamatos kontrollt.

az AJB-4464/2014. számú ombudsmani jelentéseket.

³ AJB-4464/2014. számú jelentés a szentgotthárdi Pszichiátriai Betegek Otthonának működéséről.

⁴ OBH-2464/2007. számú jelentés az OPNI bezárásáról

⁵ Magyarország Alaptörvényének Preambuluma, továbbá XV. cikk (1)-(2), (4)-(5) bekezdés

⁶ HADI NIKOLETT: 2012. 209-216.

⁷ 64/1991. (XII.17.) AB határozat, ABH 1991. 293, 309.

⁸ 23/1990. (X.31.) AB határozatban SÓLYOM LÁSZLÓ párhuzamos indokolása, ABH 1990. 96-108.

II. Ápolást, gondozást nyújtó, tartós bentlakást biztosító intézmények a jog oldaláról

Szociális alapjogi mércék és értelmezések

Az Alaptörvény XIX. cikk (1) bekezdésében Magyarország a szociális biztonsághoz való jog megteremtésére törekszik, vagyis a cél az, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson. Anyaság, betegség, rokkantság, özvegység, árvaság és önhibáján kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén minden magyar állampolgár törvényben meghatározott támogatásra jogosult. Magyarország a szociális biztonságot a szociális intézmények és intézkedések rendszerével valósítja meg.

Az Alkotmánybíróság emellett több határozatában kifejtette a szociális biztonsághoz való joggal összefüggésben, hogy az nem alapjog, hanem olyan állami kötelezettségvállalás, amelynek az állam eleget tesz, ha a szociális ellátás biztosítására megszervezi és működteti a társadalombiztosítás és a szociális támogatás egyéb rendszereit.

A szociális biztonsághoz való joggal összefüggésben az Alkotmánybíróság 1995-ben kimondta, hogy annak elbírálásánál, hogy a ténylegesen élvezett szolgáltatásokból mit és hogyan lehet alkotmányosan megvonni, a szociális jogok annyiban játszanak szerepet, hogy az elvonások folytán a szociális ellátás mértéke egészében nem csökkenhet a megkövetelhető minimális szint alá. 1998-ban az Alkotmánybíróság követelményként azt állapította meg, hogy a szociális biztonsághoz való jog a szociális ellátások összessége által nyújtandó olyan megélhetési minimum állami biztosítást tartalmazza, amely elengedhetetlen az emberi méltósághoz való jog megvalósulásához. 2000-ben pedig az Alkotmánybíróság elvi élel mondta ki, hogy a szociális biztonsághoz való jog a szociális ellátások összessége által nyújtott megélhetési minimumnak az állami biztosítást állapítja meg. A megélhetési minimumot biztosító szociális ellátások rendszerének kialakításakor alapvető követelmény az emberi méltóság védelme: az állam köteles az emberi lét alapvető feltételeiről gondoskodni. A megélhetési minimum garantálásából azonban konkrét részjogok, mint alkotmányos alapjogok nem vezethetők le. A határozat indokolásában kiemelte, hogy a szociális biztonság alapjogánál az alkotmányossági mérce az ellátás minimális mértékének meghatározásával konkrétá vált: *„a szociális intézményrendszer keretében nyújtandó ellátásnak olyan minimumot kell nyújtania, hogy az biztosítsa az emberi méltósághoz való jog megvalósulását. Az ezt a minimumot el nem érő mértékű szolgáltatás esetében a szociális biztonsághoz való jog érvényesüléséről nem lehet beszélni”*.⁹ Az Alkotmánybíróság szerint a szociális ellátásnak az a feladata, hogy mindazoknak a rászorulóknak, akik nehéz anyagi, egzisztenciális helyzetbe jutottak, és más intézményrendszer révén nem képesek a létfenntartásukat biztosító jövedelemre szert

⁹ Vö. 42/2000. (XI. 8.) AB határozat, ABH 2000. 329., 334. Megerősítette a 40/2012. (XII. 6.) AB határozat: ABH 2012. 229, 238.

tenni, állami segítséget nyújtson. A szociális ellátás tehát funkcióját tekintve kiegészítő, kiegészítő jellegű. Mindaddig, amíg valaki megfelelő jövedelemmel rendelkezik, vagy más ellátási rendszerben szolgáltatásra jogosult, szociális ellátást nem, vagy legfeljebb indokolt esetben és kiegészítő jelleggel kap. A közösség által biztosított támogatás ott lép be, ahol az öngondoskodás lehetősége már nem áll fenn.

Az Alkotmánybíróság azt is megfogalmazta, hogy az államnak be kell avatkoznia, ha az egyén nem képes a maga számára az anyagi értelemben vett méltó életet biztosítani, és az anyagi létminimum alatt él, vagyis az emberi méltóságnak van ellátási igényt megalapozó funkciója is. Az alkotmánybírósági gyakorlatból az is következik, hogy a szociális biztonsághoz való jog nem tekinthető alanyi jogi természetű alkotmányos alapjognak, ennek megfelelően nem is kényszeríthető ki az államtól az egyes állampolgárok számára a megfelelő életszínvonal, vagy éppen konkrét juttatások biztosítása. Másrészt az Alkotmánybíróság elismeri, hogy létezik a szociális biztonsághoz való jognak olyan magja, amely – meghatározott, kivételes esetben – alanyi joghoz hasonlóvá válik: ez a megélhetési minimum biztosítása. Az összességében ugyan meg nem határozható, de megfelelő mutatószámokkal körülhatárolható megélhetési minimum biztosítására a polgárnak akkor van alanyi joga, ha maga semmilyen módon nem képes azt előteremteni. Az Alkotmánybíróság szerint a „megélhetési minimumhoz való jog” az élethez és emberi méltósághoz való jogból következik, azonban az állam által korlátozható, így a rászorultságon túlmutató feltételek teljesüléséhez köthető. Az államnak ugyanakkor tartózkodnia kell olyan intézkedések törvénybe foglalásától, amelyek alkalmazása súlyosan veszélyezteti a magánszemély és a vele együtt élő közeli hozzátartozók megélhetését.¹⁰

A szociális alapjogi mércék törvényi leképeződése az ellátórendszerben

A szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény (Szoc. tv.) valójában éppen az állam intézményvédelmi feladatát rendezi akképpen, hogy meghatározza azokat az eszközöket, melyek a kitzúzott és nem kis feladatot – ti. a szociális biztonságot – beteljesíteni hivatottak. A cél tehát az, hogy olyan szociális ellátási formákat, szervezeti rendszert, jogosultságokat foglaljon keretbe, melyeket képes is működtetni.

A Szoc. tv. rendelkezései¹¹ szerint a tartós bentlakásos intézménytípusba¹² az önmaguk ellátására nem, vagy csak folyamatos segítséggel képes személyek kerülhetnek be. A jogszabály értelmében, ha az életkoruk, egészségi állapotuk, valamint szociális helyzetük miatt a rászorult személyekről az alapszolgáltatások keretében nem lehet gondoskodni, az állapotuknak és helyzetüknek megfelelő szakosított ellátási

¹⁰ 37/2011. (V.10.) AB számú határozat, ABH 2011. 225.o.

¹¹ Szoc. tv. 67-68.§-ai

¹² Magyarországon 2016-ban 8.408 fő él pszichiátriai otthonban, 13.273 személy fogyatékos otthonban, és közel 57 ezer ember idősek otthonában. A hajléktalan és szenvedélybetegeket ellátó intézmények – 2014-es adatok szerint – csaknem 9 ezer rászoruló gondoznak.

formában kell gondozni őket¹³. A fogyatékos, a pszichiátriai vagy a szenvedélybeteg személyek számára pedig nagy létszámú intézmény átalakítása esetén ún. támogatott lakhatás formájában lehetséges az intézményi ellátás.

A bentlakásos – közöttük ápolást, gondozást nyújtó – intézmény többek között az idősek otthona, a pszichiátriai betegek otthona, a szenvedélybetegek otthona, a fogyatékos személyek otthona, valamint a hajléktalanokat ellátó otthon. A rászorultság funkciója szerint szükséges figyelembe venni például a napi 4 órát meghaladó, vagy a jogszabályban meghatározott egyéb körülményeken alapuló gondozási szükségletet, ami azonban rendszeres fekvőbeteg-gyógyintézeti kezelést nem igényel, vagy a fogyatékos, esetleg a szenvedélybetegség fokát, a megmaradt képességeket, illetve az önálló képesség hiányát. Amikor például az idős ember számára az önálló életvitel fenntartása saját lakóköznyezetében sem családi segítséggel, sem pedig az alapszolgáltatás egyes formáinak (falu-, illetve tanyagondnoki szolgálat, étkeztetés, házi segítségnyújtás, jelzőrendszeres házi segítségnyújtás, nappali intézmény) igénybevitelével nem biztosítható, akkor válik szükségessé az idős személy bentlakásos intézményi elhelyezése¹⁴. Mindezzel együtt az intézmény igénybe vétele önkéntes, azaz vagy maga a beköltöző, vagy – cselekvőképességében korlátozott személy esetén – törvényes képviselője (pl. gondnoka) jogosult dönteni az intézmény igénybeviteléről.

Nagyobb hangsúlyt kap a bentlakásos intézményi ellátások tartalma minőségi szempontból, ha kritikus élethelyzetben új környezetbe kényszerült idős emberekről van szó. Az életminőség megőrzése idős korban elsősorban a preventív megoldásokban keresendő, de bizonyos élethelyzetek már nem teszik lehetővé az idős emberek ellátását saját otthonukban, és az intézményi keretek között nyújtott gondoskodás biztonságot és kényelmet, megnyugtató megoldást jelenthet számukra. Az időskori gondoskodás bármely formájáról legyen is szó, annak magában kell foglalnia a szükségletek megértését, értelmezését és az ezekre való reagálást. A gondoskodás lényegi eleme, hogy az idős ember önálló maradjon, ameddig csak lehet.¹⁵ Fontos különbség van a fogyatékos, azaz élő személyek intézményi elhelyezésének feltételeiben. A fogyatékos személyek otthonába ugyanis az a fogyatékos személy vehető fel, akinek oktatására, képzésére, foglalkoztatására, valamint gondozására csak intézményi keretek között van lehetőség. Enyhe értelmi fogyatékos kiskorú pedig csak kivételes esetben helyezhető el a fogyatékos személyek otthonában.¹⁶ Mivel a törvény arról is rendelkezik, hogy a

¹³ Szoc. tv. 66.§ (1)-(2) bekezdés

¹⁴ Ma Magyarországon az idősellátás két terület, az egészségügy és a szociális ellátórendszer kompetenciájába tartozik. A hatályos szabályozásban nagyon sok a két szféra közötti átfedés, párhuzamosság. A tartalmilag hasonló ápolási, gondozási feladatok jelenleg két eltérő ágazati logikába ágyazottan, minimumfeltételek, protokollok, hozzáférési rend és finanszírozási filozófia szerint valósulnak meg.

¹⁵ Az intézmény köteles gondoskodni a bentlakó napi legalább háromszori étkeztetéséről, szükség szerint ruházattal, illetve textíliával való ellátásáról, mentális gondozásáról, a külön jogszabályban meghatározott egészségügyi ellátásáról, valamint lakhatásáról (a továbbiakban: teljes körű ellátásáról), amennyiben ellátásuk más módon nem oldható meg. Az intézmény feladata a komplex gondozási tevékenység biztosítása, ami folyamatos, 24 órás szolgálatot jelent.

¹⁶ Szoc.tv. 69-71.§

fogyatékos kiskorúak esetében az ápolással, gondozással párhuzamosan biztosítani kell a korai fejlesztést és gondozást, valamint a fejlesztő nevelést, továbbá az iskolai tanulmányok folytatásának segítését, a kötelezettség még szigorúbb felelősséget ró az intézményre. Ami viszont a nagykorú fogyatékos személy intézményi ellátását illeti, azt úgy kell megszervezni, hogy számára az állapotának megfelelő önállóság, döntési lehetőség biztosított legyen. A fogyatékos személy részére biztosítani kell továbbá – a fogyatékoságának megfelelő – szinten tartó, képességfejlesztő foglalkoztatást, továbbá sport- és szabadidős tevékenység végzését is.

A pszichiátriai betegek otthonába történő bekerülés során a jogszabály értelmében a krónikus pszichiátriai beteg státus a feltétel, és az ellátás igénybevételének időpontjában a jelentkező nem veszélyeztető állapotú, akut gyógyintézeti kezelést nem igényel, és egészségi állapota, valamint szociális helyzete miatt önmaga ellátására segítséggel sem képes.

Az a szenvedélybeteg pedig, aki szomatikus és mentális állapotánál fogva stabilizáló, illetve javító kezelést igényel, azonban önálló életvitelre időlegesen nem képes, de – a külön jogszabályban meghatározott – kötelező intézeti gyógykezelésre nem szorul, szenvedélybetegek otthonában igényelheti ápolását, gondozását.¹⁷

Végül a szociális törvény szerint a hajléktalanok otthonában olyan hajléktalan személyt kell gondozni, akinek az ellátása átmeneti szálláshelyen, rehabilitációs intézményben nem biztosítható és kora, egészségi állapota miatt tartós ápolást, gondozást igényel.¹⁸

A pontos definíciók világos követelményeket állítanak az intézmény funkcionális működését biztosító rendszer elé, azonban a lakók, a gondozottak, az ellátottak jogairól, lehetőségeiről csupán évekkel később, a 2002. évi módosítások során emlékezett meg a jogalkotó. Vagyis a 2003. január 1-től számon kérhető ellátotti jogok katalógusa meglehetősen késéssel, de a közelebbi uniós csatlakozás követelményeit és az egyenlő bánásmód elveit figyelembe véve kerültek be a szociális szakellátások rendszerébe. Így végre a textus anyagává vált, hogy joga van a lakónak a teljes körű ellátásra, ezen belül is az egyéni igényei szerinti ellátásra, az egyenlő bánásmód figyelembevételére, illetve, hogy az intézmény gazdálkodásáról tájékoztatást kapjon. Az intézmény kötelezettségei pedig kibővültek, figyelemmel az igénylőket megillető alkotmányos jogok maradéktalan és teljeskörű tiszteletben tartására, különösen, ami az emberi méltósághoz való jogot, a testi épség és a testi- és lelki egészséghez való jog biztosítását jelenti. Mindezen kívül a törvényhozó beemelte a személyes adatok védelmére vonatkozó kötelezettséget, és megjelent a lakók vagyontárgyaival kapcsolatos tulajdonvédelem, valamint a kötelező kapcsolattartás megteremtése.¹⁹ Noha az emberi jogi paradigma még csupán tárgyalási szinten jelent meg,²⁰ a fogyatékosággal élők megillető

¹⁷ Szoc.tv. 71/A.§ (1) bekezdés

¹⁸ Szoc.tv. 71/B.§

¹⁹ Szoc. tv. 94/E.§

²⁰ A fogyatékoságtudomány egyik legjelentősebb vívmánya az az emberi jogi gondolkodás, amely

speciális jogként a szociális törvény kimondta az önrendelkezéshez való jog biztosítását, valamint külön is a hajléktalan emberek tekintetében az emberi méltósághoz való jog különös védelmét.

Mindezeket figyelembe véve felmerülhet a tisztelt olvasóban, hogy miféle paradoxont említ a szerző a bevezetőjében, hiszen a jogalkotó a lehető legpéldásabban emlékezik meg a bentlakásos intézmények lakóinak alapvető jogairól. Ahhoz azonban, hogy a helyzet teljes valóságában láthatóvá váljon, szükséges a társadalomtudományok másik ágazatának, a szociológiai kutatásoknak az eredményeit is figyelembe venni.

III. A tartós bentlakásos intézmény, mint totális intézmény a szociológia oldaláról

A totális intézmény fogalmát a kutatók sajátos tipizálási rendben értelmezik.²¹ Idetartozónak vélik a kolostorokat, a kollégiumokat, persze a pszichiátriai betegek, szenvedélybetegek vagy a fogyatékosok intézményeit, és hát a közbeszédben is: a börtönök és a munkatáborok számos eltérés mellett, de az intézmények egyazon típusába sorolhatók.²² Vagyis nem a hely, hanem a felhasználók (vö. lakók, gondozottak, ellátottak, fogvatartottak) azonos, vagy hasonló státusú személyek, akik számára meghatározott ideig kizárólagos élettér az intézmény. Azaz, miközben a lakókat el- és/vagy kizárják a normál hétköznapi világától, addig a benti élet minden mozzanatát adminisztratív-bürokratikus rendszerben szervezik egységessé. Mivel pedig a napi élet minden mozzanata hierarchikus és szabályszerűen megtervezett rendbe ágyazottan zajlik, az intézmény mindenki felett teljes ellenőrzést gyakorol. Az intézmények működésének természete valamennyi szükséglet feletti bürokratikus-adminisztratív rendelkezés, és e szükségletek teljes kontrollja segítségével voltaképpen a lakó személyiségének teljes birtoklása, a spontaneitásának lebontása. A totális intézményekben a kommunikáció és interakció, valamint az emberi kapcsolatok sajátos mechanizmusa a jellemző. Ez a zártrendszerű tér a mindennapok életvilágából kimetszett szféraként működik, s míg felszámolja a hétköznapi megszokott sokféleségét, egyszersmind érvényteleníti annak normáit, értéktartalmait és cselekvési szabályait.²³

A börtönök világa e szempontok mellett kevésbé érinti meg a kutatót. A börtönnek, mint zárt intézménynek immanens, belső mechanizmusa a rendeltetészerű elzárás rendszere. Sokkal súlyosabb azonban a helyzet, ha a rászoruló társadalmi csoportok alanyainak igényei szerint vizsgáljuk a zárt (totális) intézmények működését.

végül a 2006-ban az ENSZ égisze alatt megjelent CRPD-ben öltött szövegszerűen is testet.

²¹VERDES TAMÁS: 2009. 92-114.

²² Erving Goffman, szociológus, kanadai kutató, aki 1961-ben *Asylums* c. munkájában írt először a totális intézményi struktúra szociológiai tüneteiről, mely alapul szolgált a hazai kutatások számára.

²³ VERDES, 2009.

Ma Magyarországon több száz bentlakásos szakosított intézmény falain belül gondoskodnak valamilyen fokban rászoruló személyekről, közöttük több tucat nagylétszámú (150 fő feletti) intézmény működik, főképpen időotthon, pszichiátriai intézmény. Ugyancsak számos az olyan fogyatékos embereket ellátó intézmény, amely csaknem száz vagy afölötti létszámban lát el a nap 24 órájában fogyatékosággal élő felnőtteket és gyerekeket. Európa legnagyobb tartós bentlakásos intézménye Magyarországon van, a 2014-es ombudsmani vizsgálat idején 733 krónikus pszichiátriai beteget gondoztak a szentgotthárdi otthonban, csaknem 350 dolgozóval. Minden jogi instrumentum birtokában, minden kutatás elemzését ismerve, közel 30 ombudsmani vizsgálat eredményét átlátva jelen tanulmány szerzője elengedhetetlennek gondolja a szociológiai kutatások következtetéseit az alkotmányos gondolkodás érvkészletének bővítésére.

A fogyatékosággal élő emberek, az idősek vagy a pszichiátriai betegek társadalomból való kimozdításának mechanizmusa és intézményi elhelyezése azon kívül, hogy ez valójában ún. társadalmi igény, látnivaló, hogy az egyént betegként kezelik, jellemzően pedig cselekvőképességét korlátozzák vagy megszüntetik, végül magát az embert fizikailag is eltávolítják, elzárják, kiemelik a társadalomból, és bentlakásos intézménybe költöztetik, ahol a hétköznapi együttélés jogi és társadalmi konvenciói érvénytelenné válnak.

A totális intézmények működésének, az ott élő és dolgozó személyek kommunikációjának megvannak a kötelező szabályai. Ezeket az intézményeket a bürokratikus-adminisztratív struktúrában megszerveződő, hierarchikusan tagolt viszonyok jellemzik, az elvégzendő napi teendők – a nagy létszám (tömeg) miatt – üzemszerűen zajlanak. Úgy tűnik, hogy az intézmény minden szempontból marginalizálódik: maga a bentlakó izoláltan él, az otthon pedig a települések közigazgatási határain vagy azon kívül található. A látható eredmény végül egyfajta jogi és térbeli társadalmon kívüli közösség kontúrját adja.

Az üzemszerű működés a törvényi kötelezettségek és azok számon kérhetősége miatt voltaképpen szükségszerű. A feladatokat ellenőrzik, vagyis a lakók élelmezése, gondozása, egészségük megtartása és állapotuk, egészségügyi státuszuk változásainak dokumentálása, az intézmény rendjének és tisztaságának biztosítása, végül a hatóságokkal és az állami szervekkel való együttműködés zökkenőmentes megszervezése folyamatos kontroll alatt van. Az intézményben élők létszáma és a teendők mennyisége következtében a lakók kiszolgáltatottságának funkcionális hasznosítása²⁴ legitim közeget teremt a meglévő jogi normák elfogadásához. A zökkenőmentes intézményi működés biztosítása akkor érhető el, ha a törvényekben előírt feladatokat a lakókon végrehajtják, szükségleteiket pedig ennek megfelelően

²⁴ Verdes Tamás (A TASZ fogyatékosügyei projektvezetője) 2009-ben készített és fentebb már hivatkozott tanulmányában számos bentlakásos fogyatékos intézmény működését tanulmányozva, kritizálta a nagylétszámú intézmények elembertelenedett működési mechanizmusait, és azt állapította meg, hogy az intézményi lét stigmatizál, és a még meglévő kompetenciákat is elsorvasztja.

előzetesen tervezik, míg végül az intézmény a lakók kiszolgáltatottságát a mindennapos működés hatékonyságának rendszer-elemévé teszi, miközben a lakók a hatékonyságmaximálás *tárgyaiként* személyiségüket veszítve, lerombolt autonómiájuk árnyékában az egyenlő emberi méltóság romjain élnek.

IV. Epilógus

Az Alaptörvény II. cikke alapján az emberi méltóság sérthetetlen, minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz. A korábban irányadó és az Alaptörvény hatályba lépését követően is hivatkozási pontot jelentő alkotmánybírói gyakorlat az emberi méltósághoz való joggal kapcsolatban arra hívja fel a figyelmet, hogy a méltóság az emberi élettel eleve együtt járó minőség, amely oszthatatlan és korlátozhatatlan, s ezért minden emberre nézve egyenlő. Az egyenlő méltósághoz való jog az élethez való joggal egységben azt biztosítja, hogy ne lehessen emberi életek értéke között jogilag különbséget tenni. Emberi méltósága és élete mindenkinek érinthetetlen, aki ember, függetlenül fizikai és szellemi fejlettségétől, illetve állapotától, és attól is, hogy emberi lehetőségéből mennyit valósított meg, és miért annyit.²⁵ A méltósághoz való jognak részét képezi az is, hogy minden embert másokkal egyenlő méltóságú személyként kell kezelni, vagyis az egyes emberek és embercsoportok között tilos indokolatlan, ésszerűtlen különbséget tenni.²⁶ Az életek egyenlőségét tekintve van egy abszolút határ: a személy autonómiája és önrendelkezése, mely mindenki más rendelkezése alól kivont egységet képez. Ebből következően az ember alany maradhat, és nem válhat eszközzé vagy tárggyá – áll Sólyom professzor párhuzamos indokolásában.²⁷

Van az emberi méltósághoz való jognak egy másik, az ember személyiségét közvetlenül érintő értelmezési tartománya. A modern alkotmányok és az alkotmánybírói esetjog az általános személyiségi jog egyik megfogalmazásaként említik az egyenlő emberi méltósághoz való jogot, és különféle aspektusaival nevezi meg azt. Így például a személyiség szabad kibontakoztatásához való jog, az önrendelkezés szabadsága, az általános cselekvési szabadság vagy a magánszférához való jog, megannyi kötelező kelléke a méltóság-elemző tudományos gondolkodásnak.²⁸

Mindebből következik, hogy az alkotmányos érvek mellett szólnak, hogy a nagylétszámú bentlakásos otthonokat meg kell szüntetni. Az elmúlt években – különösen a CRPD elfogadása (2007) óta – ezen érvekre alapítva született a kérdésben európai kezdeményezés, hazai stratégia, és ún. kitagolási rendelet. Mindazonáltal minden jogrendszernek az Alkotmány által megtestesített alapjogi sztenderd az origója. Ennek alapján ítéltető meg minden jogszabály minősége. Ugyanakkor az is tény, hogy

²⁵ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991. 258.

²⁶ HALMAI GÁBOR és TÓTH GÁBOR ATTILA (szerk.): 2003. 269., 2008. 64. és 85.

²⁷ 23/1990. (X.31.) AB határozat, ABH 1990. 96-108.

²⁸ Lásd: 8/1990. (IV.23.) AB határozat, ABH 1990. 42, 44-45.

tudományos vizsgálatok alapvető követelménye a távolságtartás.²⁹ Az előzőekben olyan alapvető jogokat érintő kérdés működési mechanizmusait vettük sorra, mely tekintetében a politikai közösség méltóság értékelése aligha lehet eltérő, a távolságtartás mégis lehetetlen.

Mindenesetre a nagylétszámú bentlakásos intézmények kitagolását jelentő reformot a civil szektor szereplői és a fogyatékosügy teoretikusai kezdeményezték, akik főképpen a totális intézmények által tagolt jóléti szolgáltatások munkatársait és szakmapolitikusait igyekeztek meggyőzni az intézmények lebontásának és az alternatív szolgáltatási struktúrák kialakításának szükségességéről. A helyzet korántsem volt könnyű. Noha a teoretikusok érveit és a civil szolgáltatások pozitív tapasztalatait a meglévő struktúrákból érkező, és a fontolva haladást előnyben részesítő aktorok aligha tagadhatták, az ombudsman emberi méltóság sérelmét megállapító jelentései ugyancsak zavart keltettek az intézmények fenntartóinak és a jog alkotóinak rendszerében. Kétségtelen azonban, hogy az alapjogokat az intézmények ejtették fogságba, amivel a saját stabil működésüket prolongálták.³⁰ Az *emberi méltóság* morális foka minden közösség dinamikájából kiolvasható, ha az emberek közötti erkölcsi viszony alapjaként tekintünk rá: „*valakinek a méltóságán azt értjük, hogy nincs alap kirekeszteni az illetőt az emberek morális közösségéből; egyenlő méltóságon azt, hogy nincs alap rangkülönbségeket tenni a morális közösség tagjai között.*”³¹

Felhasznált irodalom

CSINK LÓRÁNT – FRÖLICH JOHANNA: Egy alkotmány margójára, Gondolat Kiadó, Budapest, 2012.

HADI NIKOLETT: Az Alaptörvény fogyatékosággal élőket érintő rendelkezéseinek értelmezése In: Jogtudományi Közlöny LXV. évf. 2012. május, 209-216.

HALMAI GÁBOR ÉS TÓTH GÁBOR ATTILA (szerk.): Emberi jogok, Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

SÁRI JÁNOS – SOMODY BERNADETTE: Alapjogok, Alkotmánytan II. Osiris Kiadó, Budapest, 2008.

TÓTH GÁBOR ATTILA: Túl a szövegen. Osiris Kiadó, Budapest, 2009.

VERDES TAMÁS: A ház az intézet tulajdona. In: *Esély* 2009. 20. évf. 4. szám 92–114.

²⁹ CSINK LÓRÁNT - FRÖLICH JOHANNA: Egy alkotmány margójára (Gondolat Kiadó, Bp. 2012. 13. o.)

³⁰ VERDES, 2009.

³¹ TÓTH GÁBOR ATTILA: Túl a szövegen. Osiris Kiadó, Budapest, 2009. 219. In: KIS JÁNOS: Az állam semlegessége. Atlantis, Budapest 1997. 87.

VULNERABLE DIGNITY

Draft on the fundamental rights situation of the residents of long-term care

Human dignity is inviolable. The feature of the operation of long-term care residential institutions is the following: its legal and professional appropriate and lawful operation limits the principles procedures of autonomy and self-determination. Furthermore, it restricts, the right to equal human dignity which falls within the range of self-determination developed by the Constitutional Court, and the enforcement of other privacy rights as well. The author analyses the legal background and the sociological characteristics of the long-term care residential institutions in this paper. Her hypothesis suggests that the operational mechanisms of the total institutions and the enforcement of the right to equal human dignity led to a paradoxical situation.